

Функціонування і розвиток механізмів державного управління
УДК 347.733-048.23]:355.01(045)

Лукашенко Любов Володимирівна

*аспірантка кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

Lukashenko Lyubov

Graduate Student of the

Department of Marketing, Management and Business Administration

Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna

ORCID: 0000-0002-7130-8892

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В УМОВАХ ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ
ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ПРАВА НА ОБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ
ПРАВОВОГО РЕЖИМА ВОЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ
REALIZATION OF RIGHT IS TO EDUCATION IN THE CONDITIONS
OF LEGAL MODE OF MARTIAL LAW**

Анотація. Досліджено проблеми організації освітнього процесу в умовах правового режиму воєнного стану. Проаналізовано чинне законодавство. Розглянуто рекомендації міжнародних та неурядових організацій щодо забезпечення навчального процесу в умовах збройних конфліктів. Окреслено основні виклики, які постали перед загальною середньою освітою України з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію нашої країни. Проведено інформаційно-аналітичну оцінку наслідків війни Росії проти України: знищення інфраструктури, втрата кадрового потенціалу, скорочення фінансування, переміщення здобувачів освіти внутрішнє та за межі країни. Наголошується на необхідності збереження освітньої еліти України.

Розглянуто актуальні проблеми, що загострилися або виникли в системі загальної середньої освіти в умовах стрімкого наростання нових викликів.

Мета. Метою дослідження є аналіз нормативно-правового забезпечення конституційного права здобувачів освіти на навчання. Проаналізовано стан організації освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Матеріали і методи. Методологічну основу даного дослідження становлять методи, що висвітлюють предмет дослідження, насамперед це системний, прогностичний, діалектичний, структурно-функціональний, юридичний та інші.

Наукова новизна полягає у виокремленні низки напрямків регулювання та організації освітнього процесу в умовах правового режиму воєнного стану, на підставі здійсненого аналізу нормативно-правової бази.

Результати дослідження. З метою врегулювання на законодавчому рівні нагальних проблем освітньої галузі, що виникають під час дії правового режиму воєнного стану, та забезпечення права на освіту, необхідно схвалити низку ініціатив, щодо зміни нормативно-правової бази, зокрема: доступ до освіти тимчасово переміщеним особам; організація якісного дистанційного навчання; забезпечення безпечних умов праці педагогів під час війни.

Практична значущість. Розгляд та прийняття відповідних законодавчих ініціатив щодо врегулювання питань доступу до навчання здобувачів освіти під час дії правового режиму воєнного стану та організація освітнього процесу в безпечних умовах під час війни.

Перспективи подальших досліджень направлені на забезпечення безперервного навчання в умовах правового режиму воєнного стану; апробацію та впровадження новітніх технологій управління освітніми закладами, що відповідатимуть актуальним потребам породженим війною; розвиток системи української освіти в післявоєнний період.

Ключові слова: *воєнний стан, освітній процес, збройні конфлікти, війна, дистанційне навчання, освіта, навчальні заклади.*

Анотація. *Исследованы проблемы организации образовательного процесса в условиях правового режима военного положения. Рассмотрены рекомендации международных и неправительственных организаций относительно обеспечения учебного процесса в условиях вооруженных конфликтов. Обозначены основные вызовы, стоящие перед общим средним образованием Украины с началом полномасштабного вторжения Российской Федерации на территорию нашей страны. Проведена информационно-аналитическая оценка последствий войны России против Украины: уничтожение инфраструктуры, потеря кадрового потенциала, сокращение финансирования, перемещение учеников внутреннее и за пределы страны. Отмечается необходимость сохранения образовательной элиты Украины. Рассмотрены обострившиеся или возникшие в системе общего среднего образования актуальные проблемы в условиях стремительного нарастания новых вызовов.*

Цель. *Целью исследования является анализ нормативно правового обеспечения конституционного права соискателей образования на обучение. Проанализировано состояние организации образовательного процесса в условиях действия правового режима военного положения.*

Материалы и способы. *Методологическую основу данного исследования составляют методы, освещающие предмет исследования, прежде всего системный, прогностический, диалектический, структурно-функциональный, юридический и другие.*

Научное новшество *состоит в выделении ряда направлений регулирования и организации образовательного процесса в условиях правового режима военного положения, на основании анализа нормативно-правовой базы.*

Результаты исследования. С целью урегулирования на законодательном уровне неотложных проблем образовательной отрасли, возникающих во время действия правового режима военного положения, и обеспечения права на образование, необходимо одобрить ряд инициатив по изменению нормативно-правовой базы, в частности: доступ к образованию временно перемещенным лицам; организация качественного дистанционного обучения; обеспечение безопасных условий труда педагогов во время войны.

Практическая значимость. Рассмотрение и принятие соответствующих законодательных инициатив по урегулированию доступа к обучению соискателей образования во время действия правового режима военного положения и организация образовательного процесса в безопасных условиях во время войны.

Перспективы дальнейших исследований направлены на обеспечение непрерывного обучения в условиях правового режима военного положения; апробацию и внедрение новейших технологий управления образовательными учреждениями, соответствующих актуальным потребностям, порожденным войной; развитие системы украинского образования в послевоенный период

Ключевые слова: *военное положение, образовательный процесс, вооруженные конфликты, война, дистанционная учеба, образование, учебные заведения*

Summary. *The problems of organization of educational process are Investigational in the conditions of the legal mode of martial law. A current legislation is analysed. Recommendations of international and ungovernmental organizations are considered in relation to providing of educational process in the conditions of the armed conflicts. The main challenges faced by the general secondary education of Ukraine with the beginning of the full-scale invasion of*

the Russian Federation on the territory of our country are outlined. An informational and analytical assessment of the consequences of Russia's war against Ukraine was carried out: destruction of infrastructure, loss of personnel potential, reduction of funding, movement of education seekers within and outside the country. The need to preserve the educational elite of Ukraine is emphasized. Current problems that have worsened or arisen in the system of general secondary education in the conditions of a rapid increase in new challenges are considered.

Goal. The purpose of the study is to analyze the regulatory and legal provision of the constitutional right of education seekers to study. The state of the organization of the educational process under the conditions of the legal regime of martial law is analyzed.

Materials and methods. The methodological basis of this study is the methods that illuminate the subject of the study, primarily systemic, prognostic, dialectical, structural-functional, legal and others.

The scientific novelty consists in distinguishing a number of directions of regulation and organization of the educational process in the conditions of the legal regime of martial law, based on the analysis of the legal framework.

Research results. In order to resolve at the legislative level the urgent problems of the education sector that arise during the legal regime of martial law and ensure the right to education, it is necessary to approve a number of initiatives to change the legal framework, in particular: access to education for temporarily displaced persons; organization of high-quality distance learning; ensuring safe working conditions for teachers during the war.

Practical significance. Consideration and adoption of relevant legislative initiatives on the regulation of access to education for those seeking education during the legal regime of martial law and the organization of the educational process in safe conditions during wartime.

Prospects for further research are aimed at ensuring continuous training under the legal regime of martial law; approbation and implementation of the latest technologies that will meet the actual needs created by the war; development of the Ukrainian education system in the post-war period.

Key words: *martial law, educational process, armed conflicts, war, controlled from distance studies, education, educational establishments.*

Постановка проблеми. Наразі Україна знаходиться не просто в умовах правового режиму воєнного стану, а в умовах важкої виснажливої війни, яка спричиняє руйнування інфраструктури, завдає шкоди майну, викликає кризові явища в економіці. З початком повномасштабної війни суттєво змінилися умови військового та цивільного життя кожного громадянина країни. Введення воєнного стану змінило морально-правові відносини між здобувачами освіти та державою.

Актуальність дослідження. Одним із фундаментальних прав громадянина України є право на освіту, його гарантує та захищає держава. В умовах дії правового режиму воєнного стану це право тимчасово є обмеженим. Питання становлення та розвитку вітчизняної загальної середньої освіти відповідно до державних та суспільних запитів, спричинених війною, є недостатньо вивченими, що зумовило актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Збройні конфлікти та їх вплив на освіту були детально вивчені в окремих країнах, зокрема: в африканських країнах (Akresh & De Walque, 2008; Akresh et al. 2017; Alfano & Gorlach, 2019); в Таджикистані (Shemyakina, 2011); в Індії (Parlow, 2011; Roy & Singh, 2016; Singh & Shemyakina, 2016).

Предметом ретельних вивчень міжнародних організацій постає освіта в умовах збройних конфліктів, зокрема ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Агентства ООН у справах біженців.

Зарубіжний досвід конституційно-правового регулювання обмеження прав людини в умовах надзвичайного та воєнного станів вивчали вітчизняні науковці Буханевич О. М., Кузніченко С. О., Мерник А. М. [9].

Аспекти оновлення змісту освіти, в тому числі загальної середньої освіти, зміни у змісті вітчизняної освіти, в умовах війни, виокремили вчені Л. Березівська, Н. Бібик, В. Бондарь, В. Ільченко, В. Кизенко, О. Ляшенко, В. Редько, О. Савченко, О. Сухомлинська, О. Топузов та інші вітчизняні науковці. У праці Мищак І. М. [6] висвітлені сучасні проблеми та намічені перспективи удосконалення Конституції України

Науково-технічні, управлінсько-політичні, соціокультурні, міжнародні та економічні чинники розвитку повної загальної середньої освіти висвітлили в своїй науковій праці О. Топузов та Д. Пузікова [10]. Обґрунтували та описали в своїх наукових публікаціях окремі чинники, які впливають на розвиток середньої освіти, наступні науковці: Л. Березівська, Л. Бондар, В. Ільченко, Т. Коршевнік, В. Кушнір, О. Прохоренко.

Сорочан Т. М. [11] у своїй статті «Антикризові поради керівникові навчального закладу» обґрунтовує застосування технології антикризового управління в професійній діяльності керівника, пропонує технологію антикризового менеджменту навчального закладу, що має вивести освітню організацію на новий рівень розвитку.

Матеріали та методи. Методологічну основу даного дослідження становлять методи, що висвітлюють предмет дослідження, насамперед це системний, прогностичний, діалектичний, структурно-функціональний, юридичний та інші.

Теоретичне підґрунтя статті становлять чинні нормативно-правові акти, які регламентують право на реалізацію освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану, а також праці вчених-науковців, практиків, що стосуються забезпечення права на доступ до освіти та якісну освіту.

Враховуючи вищесказане, **метою** публікації є дослідження та аналіз нормативно-правового забезпечення конституційного права здобувачів освіти на навчання та організація освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Поставлена мета зумовила реалізацію цілого ряду дослідницьких **завдань**, зокрема: дослідження нормативно-правових актів, що регулюють організацію освітнього процесу в умовах правового режиму воєнного стану; проектування пропозицій щодо внесення деяких змін до законодавчих нормативних актів, які регулюють забезпечення рівного доступу до якісного освітнього простору всіх здобувачів освіти в сучасних складних умовах.

Наукова новизна полягає у виокремленні низки напрямків регулювання та організації освітнього процесу в умовах правового режиму воєнного стану, на підставі здійсненого аналізу нормативно-правової бази.

Результати дослідження. З метою врегулювання на законодавчому рівні нагальних проблем освітньої галузі, що виникають під час дії правового режиму воєнного стану, та забезпечення права на освіту, необхідно схвалити низку ініціатив, щодо зміни нормативно-правової бази, зокрема: доступ до освіти тимчасово переміщеним особам; організація якісного дистанційного навчання; забезпечення безпечних умов праці педагогів під час війни.

Практична значущість. Розгляд та прийняття відповідних законодавчих ініціатив щодо врегулювання питань доступу до навчання здобувачів освіти під час дії правового режиму воєнного стану та організація освітнього процесу в безпечних умовах під час війни.

Війна вкрай негативно позначилась на освіті України, її перебіг спричинив масову евакуацію та внутрішнє переміщення мирних громадян, серед них значною була кількість здобувачів освіти. Численні руйнування освітньої інфраструктури внаслідок бойових дій, перешкоджають організації освітнього процесу, а в районах ведення активних бойових дій

взагалі його унеможливають, це порушує право громадян на здобуття якісної освіти. Проте, навіть в таких складних умовах багатовекторних викликів, загроз та проблем держава налагоджує навчальний процес, відновлюючи доступ до освітніх послуг залучаючи до нього якомога більшу частину дітей [1].

Відповідно до щомісячного звіту Міністерства освіти і науки України [8], на 23 січня 2023 року освітній процес реалізують 12926 закладів загальної середньої освіти, (Рис. 1, 2) з них:

- за очною формою 3955 закладів загальної середньої освіти (усього 1100993 учні);
- за дистанційною формою 4363 заклади загальної середньої освіти (усього 1201364 учні);
- за змішаною 4608 закладів загальної середньої освіти (усього 1201364 учні).

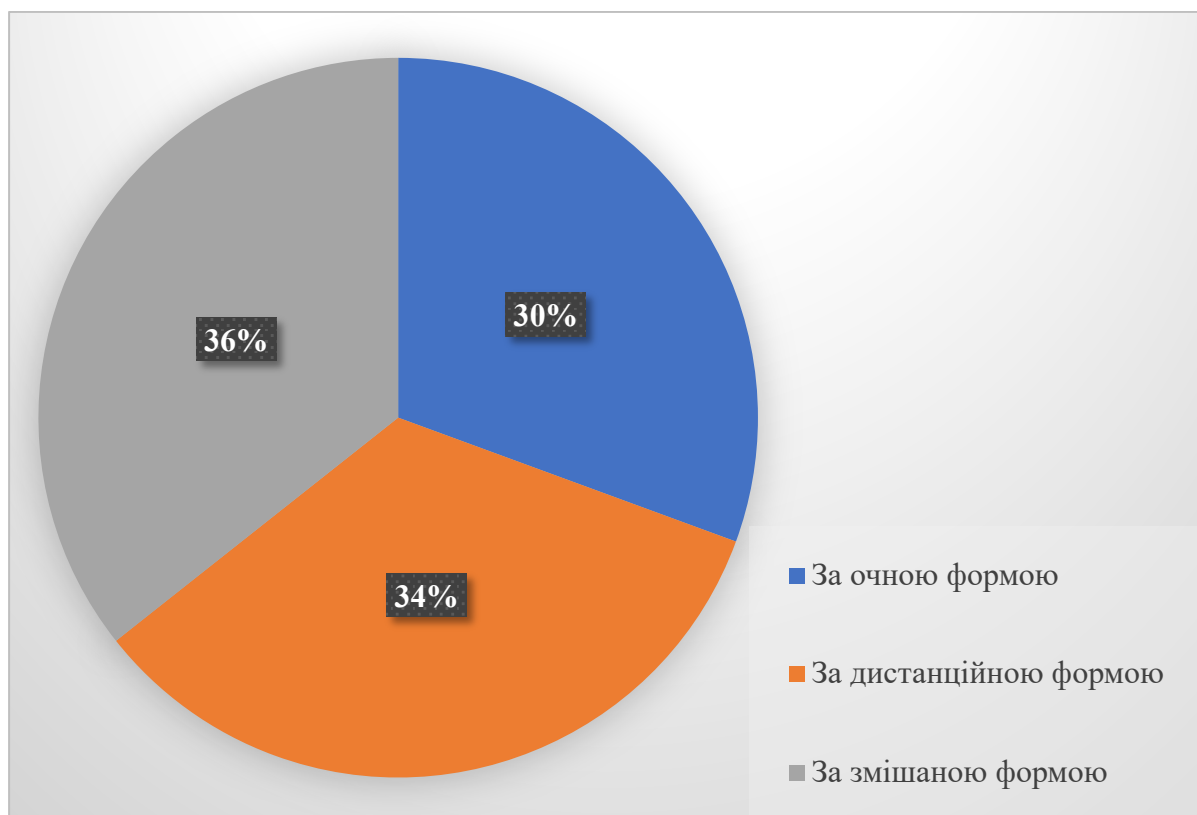

Рис. 1. Кількість закладів загальної середньої освіти, що реалізують навчальний процес, станом на 23 січня 2023 року

Джерело: узагальнено автором на основі [8]

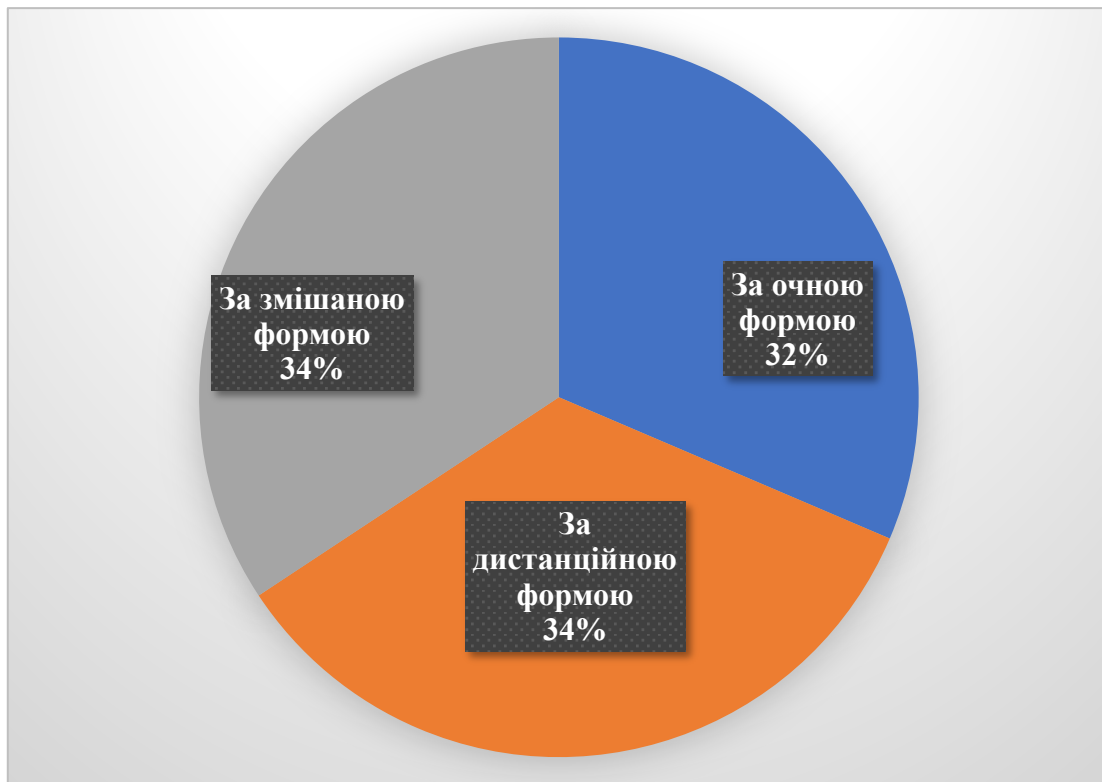

Рис. 2. Кількість здобувачів освіти, що навчаються в умовах воєнного стану

Джерело: узагальнено автором на основі [8]

Серед закладів загальної середньої освіти, які реалізують право на освіту в умовах правового режиму воєнного стану 9990 шкіл надають освітні послуги внутрішньо переміщеним здобувачам освіти, в них продовжують навчання 156638 учнів.

Станом на 23 січня на тимчасово окупованих територіях розташовані 905 закладів загальної середньої освіти (Рис. 3), зокрема:

- Запорізька область – 255;
- Луганська область – 252;
- Херсонська область – 230;
- Донецька область – 158;
- Харківська область – 8;
- Миколаївська область – 2.

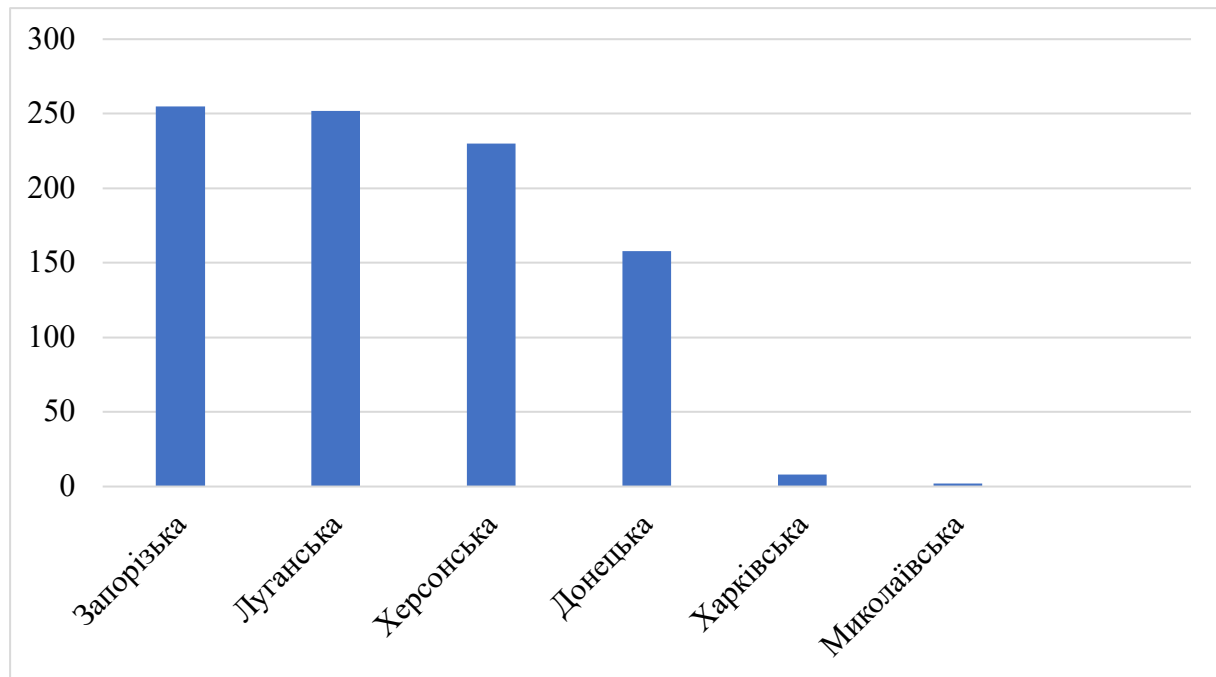

Рис. 3. Кількість закладів загальної середньої освіти, розташованих на тимчасово окупованих територіях

Джерело: узагальнено автором на основі [8]

За кордоном продовжують перебувати 510 405 учнів і 12 439 педагогічних працівників. З грудня 2022 року ця кількість зменшилася щодо учнів (на 24 грудня їх за кордоном було 516 243) і збільшилася щодо вчителів (на 24 грудня – 11 тисяч) [8].

Міністерство освіти і науки, обласні департаменти, заклади освіти робили та продовжують робити все можливе для відновлення освітнього процесу, оцінюють нагальні проблеми освіти, допомагають освітянам та здобувачам освіти вирішувати критично важливі проблеми, що стосуються збереження їхнього життя та здоров'я. Держава забезпечує навчальні заклади необхідними приміщеннями, навчально-методичним обладнанням, електронним доступом до освітніх ресурсів [2]. З метою відновлення та налагодження навчального процесу в закладах загальної середньої освіти, Міністерством освіти і науки було розроблено ряд рекомендацій, зокрема:

1. Наказом МОН України «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в

Україні» від 28 березня 2022 року, № 274 врегульовується питання зарахування до навчальних закладів здобувачів освіти, які тимчасово змінили місце проживання та навчання. Цим наказом передбачено зарахування до навчального закладу здобувачів освіти за заявою одного з батьків, навчання може здійснюватися за будь-якою найбезпечнішою формою, яку забезпечує навчальний заклад [4].

2. Лист МОН від 15.03.2022 р. № 1/3463-22 «Про надання інформації щодо особливостей застосування норм трудового законодавства під час дії режиму воєнного стану» роз'яснює особливості застосування норм трудового законодавства під час дії правового режиму воєнного стану та дистанційної форми організації навчального процесу:

- керівникам навчальних закладів забороняється примушувати педагогічних працівників писати заяви про надання відпустки без збереження заробітної плати. Відповідно до вимог трудового законодавства, відпустка може бути надана (із збереженням або без збереження заробітної плати) виключно за добровільним бажанням працівника. Також, відповідно до трудового законодавства, працівника може бути звільнено з посади за власним бажанням, виключно за його добровільним бажанням [5];

- акцентовано увагу на організації дистанційної роботи працівників закладів освіти. Специфіка такої роботи полягає в можливості працювати віддалено з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Відключення комунікацій (мережа Інтернет та електроенергія), що пов'язано з воєнними діями, унеможливають виконання педагогом дистанційного навчання, тому не виконання працівником своїх обов'язків в такі періоди не вважається порушенням трудової дисципліни. За можливості запроваджується гнучкий режим робочого часу та надомна робота (ст. 60, 60-1 КЗпП);

- в листі наголошується, що в разі впровадження дистанційної роботи, працівник самостійно визначає робоче місце, несе відповідальність

за забезпечення безпечних та нешкідливих умов праці на обраному ним робочому місці.

Аналізуючи чинне законодавство, нами не було виявлено жодних обмежень щодо визначення робочого місця під час дистанційної роботи, в тому числі за кордоном України. Отже, кожен педагогічний працівник закладу освіти, робота якого відбувається дистанційно, самостійно визначає робоче місце, у тому числі за межами території України. Оплата праці при цьому здійснюється згідно тарифікації, за умови дотримання умов чинного законодавства [7].

Одним з першочергових завдань, в умовах воєнного стану, є залучення усіх здобувачів освіти до навчання, надання їм можливості здобувати освіту за українськими програмами та підручниками, незалежно від їх місця перебування [4]. Нині МОН розроблено чотири форми організації навчального процесу: очна, дистанційна, змішана та індивідуальна. Однак, через часті повітряні тривоги та відключення електроенергії, освітній процес навіть на безпечних територіях переривається. Адже під час перебування в укритті під час повітряної тривоги, без електропостачання чи якісного інтернету, не можна продовжити ні очне ні дистанційне навчання, тому здобувачі освіти значну частину освітнього матеріалу опрацьовують самостійно, що погіршує якість отримання освітніх послуг [1].

Дистанційне навчання має свої недоліки, які впливають на навчальні результати, це відсутність живого спілкування та невміння здобувачів освіти самостійно вчитися [9]. Основним видом дистанційної роботи залишається синхронне навчання, так як асинхронне відбувається без належного педагогічного супроводу. Щоб ефективно організувати дистанційне навчання необхідні системи управління навчальними матеріалами, системи організації відеоконференцій, онлайн дошки та інші цифрові освітні ресурси. Для організації відеоконференції викладачеві

потрібно мати комп'ютер, відеокамеру, мікрофон, колонки або гаджети, які вже мають вбудовані засоби аудіо та відео зв'язку (ноутбук, смартфон чи планшет) [8]. Більшість українських педагогів, для організації відеоконференцій, використовують Zoom, Google Meet, Skype, Viber, WhatsApp, Messenger, Moodle. Проте, в якості системи організації відеоконференцій, також можна використовувати Cisco Webex meeting, Microsoft Teams, Big Blue Button, Google Hangouts, ooVoo. Використання даних платформ дозволяє проводити в режимі реального часу онлайн уроки, на яких здобувачі освіти ставлять запитання, висловлюють власні думки, дискутують [10].

З метою реалізації права на навчання, її успішного функціонування та розвитку, в Україні передбачено:

- створення максимально безпечних умов для всіх учасників навчального процесу;
- забезпечення всім здобувачам освіти, незалежно від їх місця перебування, безперервності та рівного доступу до навчання;
- створення необхідних передумов для відновлення пошкодженої освітньої інфраструктури;
- забезпечення додержання прав дітей на освіту за українськими навчальними програмами та підручниками, а також реалізація прав педагогів на працю;
- створення передумов для інтернаціоналізації української освіти і науки, їх інтеграції в європейський та світовий освітній простір;
- сприяння формуванню міжнародної коаліції для підтримки освіти і науки України [5].

Одним з визначальних векторів розбудови високотехнологічної, правової та демократичної держави є підвищення якості освіти відповідно до національних та цивілізаційних викликів. Визначальною умовою входження України в перелік держав з потужними освітніми системами,

стає необхідним виховання молодого покоління українців, як суб'єктів успішної життєдіяльності в глобалізаційному світі та патріотів своєї країни. В умовах правового режиму воєнного стану, підвищення якості освіти – це складний, комплексний та багатовекторний процес, який зумовлює потребу в об'єднанні зусиль всіх учасників освітнього процесу, залученні закордонних фахівців, роботодавців, представників громадських об'єднань [11].

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи дане дослідження, варто відзначити, що в умовах правового режиму воєнного стану здобувачі освіти не мають можливості повноцінної реалізації права на освіту, регламентованого Законом України «Про освіту». Адже, якість надання освітніх послуг є гарантією забезпечення права на освіту та впливає на її зміст. В першу чергу, на нашу думку, державі потрібно розробити адаптивні стандарти освіти, так як саме вони, в умовах повномасштабної війни, стануть інструментами забезпечення високоякісної освіти.

Вбачається, що на державному рівні слід розробити та схвалити концепцію розвитку повної загальної середньої освіти, гармонійної з курсом євроінтеграції. При цьому необхідно врахувати досвід найкращих світових практик відбудови та розвитку сфери освіти після війни [6].

Особливої уваги заслуговує питання збереження освітньої еліти України. Керівники навчальних закладів повинні робити все можливе для забезпечення якісного освітнього процесу, незважаючи на воєнні дії. Менеджери освіти в жодному разі не повинні допустити «відтік мізків» за кордон у цей надскладний для держави час. Тому вони мають приймати правильні, виважені управлінські рішення щодо підтримки педагогів, аби зберегти та повернути членів свого колективу.

Перспективи подальших досліджень направлені на забезпечення безперервного навчання в умовах правового режиму воєнного стану; апробацію та впровадження новітніх технологій, що відповідатимуть

актуальним потребам породженим війною; розвиток системи української освіти в післявоєнний період.

Література

1. Заклади освіти в умовах воєнного стану. URL: <https://sqe.gov.ua/diyalnist/rekomendacii-zakladam-osviti/zakladi-osviti-v-umovakh-voiennoho-stan/> (дата звернення: 12.02.2023).
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.02.2023).
3. Про повну загальну освіту: Закон України від 16.01.2020 № 463-IX (Редакція станом на 01.07.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 9.02.2023).
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text> (дата звернення: 13.02.2023).
5. Про внесення змін до деяких законів України у сфері освіти: Закон України від 24.03.2022 № 2157-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-20#Text> (дата звернення: 12.02.2023).
6. Мищак І. М. Сучасні проблеми та перспективи удосконалення Конституції України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2021. № 4. С. 40–47. URL: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.04.04>.
7. Конституція України: Закон України від 28 черв.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

8. Роз'яснення МОН щодо роботи закладів освіти у межах правового режиму воєнного стану. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-mon-shchodo-roboti-zakladiv-osviti-u-mezhah-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu/> (дата звернення: 12.02.2023).
9. Буханевич О. М., Кузніченко С. О., Мерник А. М. Зарубіжний досвід конституційно-правового регулювання обмеження прав людини в умовах надзвичайного та воєнного станів. Вісник НаПрН України. 2021. №2. С. 55–65. doi: 10.37635/jnalsu.28 (2). 2021. 55-65. (Scopus).
10. Topuzov O., Puzikov D. Development of content of general secondary education: analysis of forecastbackground. Education: Modern Discourses. 2018. 1(1). P. 142–150. doi: <https://doi.org/10.32405/2617-3107-2018-1-13>.
11. Сорочан Т. М. Антикризіві поради керівників навчального закладу. Управління освітою. 2009. №11. С. 3-5. URL: https://lib.iitta.gov.ua/703968/1/%D0%A1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B0%D0%BD_5.pdf (дата звернення: 19.02.2023).

References

1. Zaklady osvity v umovakh voiennoho stanu [Educational institutions under martial law]. URL: <https://sqe.gov.ua/diyalnist/rekomendacii-zakladam-osviti/zakladi-osviti-v-umovakh-voiennoho-stan/> (accessed: 12.02.2023) [in Ukrainian].
2. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 № 2145-VIII]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (accessed: 10.02.2023) [in Ukrainian].
3. Pro povnu zahalnu osvitu: Zakon Ukrainy vid 16.01.2020 № 463-IX [On comprehensive general education: Law of Ukraine dated January 16, 2020

- № 463-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (accessed: 9.02.2023) [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo derzhavnykh harantii v umovakh voiennoho stanu, nadzvychainoi sytuatsii abo nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 № 2126-IX [On amendments to some laws of Ukraine regarding state guarantees in conditions of martial law, state of emergency or state of emergency: Law of Ukraine dated March 15, 2022 № 2126-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text> (accessed: 13.02.2023) [in Ukrainian].
 5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy u sferi osvity: Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 № 2157-IX [On making changes to some laws of Ukraine in the field of education: Law of Ukraine dated March 24, 2022 № 2157-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-20#Text> (accessed: 12.02.2023) [in Ukrainian].
 6. Myshchak, I.M. (2021). Suchasni problemy ta perspektyvy udoskonalennia Konstytutsii Ukrainy [Modern problems and perspectives of improving the Constitution of Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, 40-47. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.04.04> [in Ukrainian].
 7. Zakon Ukrainy «Konstytutsiia Ukrainy» vid 28 cherv. 1996 r. №254k/96vr [Law of Ukraine "Constitution of Ukraine" from June 28, 1996, №254k/96vr. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
 8. Roz'iasnennia MON shchodo roboty zakladiv osvity u mezhakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Clarification of the Ministry of Education and Culture regarding the work of educational institutions within the legal regime of martial law]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-mon->

- shchodo-roboti-zakladiv-osviti-u-mezhah-pravovogo-rezhimu-voyennogostanu/ (accessed: 12.02.2023) [in Ukrainian].
9. Bukhanevych, O.M., Kuznichenko, S.O., Mernik, A.M. (2021). Zarubizhnyi dosvid konstytutsiino-pravovohgo rehuliuвання obmezhenia prav liudyny v umovakh nadzvychaynohgo ta voennohgo staniv [Foreign experience of constitutional and legal regulation of the restriction of human rights in conditions of emergency and martial law]. *Visnyk NaPrN Ukrainy*, 2, 55-65. doi: 10.37635/jnalsu.28(2). 2021.55-65. (Scopus). [in Ukrainian].
 10. Topuzov, O., Puzikov, D. (2018). Development of content of general secondary education: analysis of forecast background. *Education: Modern Discourses*, 1(1), 142–150. doi: <https://doi.org/10.32405/2617-3107-2018-1-13>.
 11. Sorochan, T. M. (2009). Antykryzovi porady kerivnykovi navchalnoho zakladu [Anti-crisis advice to the head of an educational institution]. *Upravlinnia osvitoiu*. №11, 3-5. URL: https://lib.iitta.gov.ua/703968/1/%D0%A1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B0%D0%BD_5.pdf / (accessed: 19.02.2022) [in Ukrainian].